

shifting
economy.brussels

ENSEMBLE, VERS L'ÉCONOMIE DE DEMAIN
SAMEN OP WEG NAAR DE ECONOMIE VAN MORGEN

ALGEMENE BASISOPLEIDING DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN

30/03/2026

LATEN WE KENNISMAKEN

WAT IS:

- Uw naam / functie / afdeling?
- Uw administratie?
- Het type aankopen dat u doet?

LATEN WE KENNISMAKEN

WAT IS:

- Uw naam / functie / afdeling?
- Uw administratie?
- Het type aankopen dat u doet?

PROGRAMMA

- Inleiding
- Duurzame overheidsopdrachten - definitie, belang en wettelijk kader
- Welke strategie voor duurzame overheidsopdrachten?
- Actieplan voor duurzame aankopen
- Behoeftanalyse en marktstudie
- Een bestek opstellen

AANBOD VAN DE FACILITATOR

FACILITATOR DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN

- Rob RENAERTS.
- Directeur van CODUCO, een adviesbureau gevestigd in Brussel.
- 15 jaar ervaring in duurzame overheidsopdrachten.
- 10 jaar ervaring als beheerder van de GPP-helpdesk van het Europees Parlement, het Vlaamse Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, met antwoord op ongeveer 250 vragen per jaar.
- Opleider voor het Europees Parlement, Leefmilieu Brussel, de NMBS, het Vlaamse Gewest, de Europese Investeringsbank, het Europees Comité van de Regio's, het Hof van Justitie van de Europese Unie, het Europees Defensieagentschap, enz.
- Expert op het gebied van ecolabels.

AANBOD VAN DE FACILITATOR

- Een helpdesk die u kunt contacteren via greenprocurement@environnement.brussels.
- Opleidingen bij Leefmilieu Brussel.
- Evenementen als « Meet-Your-Buyer ».
- Verscheidene tools: gidsen, voorbeeldbestekken, factsheets met goede praktijken.
- Begeleiding en opleidingen op maat.
- Hulp bij de ontwikkeling van duurzame aankoopcentrales.

DOELEN VAN DE OPLEIDING

- U kennis laten maken met duurzame en innovatieve overheidsopdrachten.
- U geruststellen: duurzaamheid invoeren in uw aankopen is haalbaar.
- U de nodige tools aanreiken om dit te kunnen doen.

INLEIDING

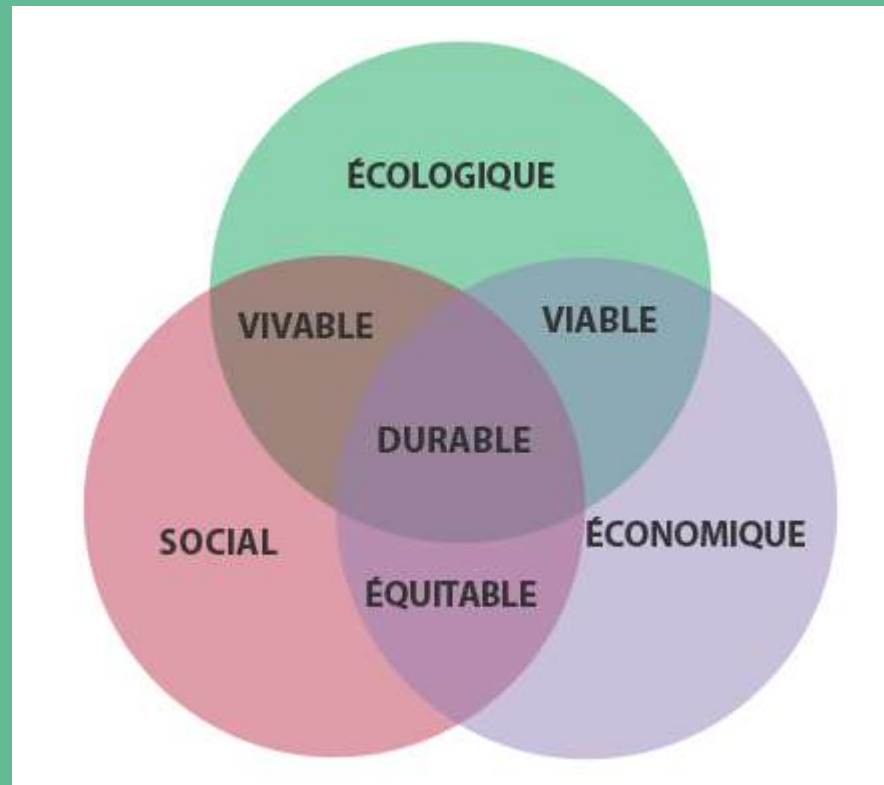
CONSUMEREN HEEFT EEN IMPACT

- Uitputting natuurlijke hulpbronnen
- Milieuvervuiling
- Gezondheidsproblemen
- Sociale impact

DE ECOLOGISCHE IMPACT VAN CONSUMPTIE VERMINDEREN (PRODUCTIE, TRANSPORT, GEBRUIK, LEVENSDUUR...)

De impact op onze gezondheid verminderen, veiligheid en goede werkomstandigheden garanderen.

De kwaliteit van de economische groei verbeteren, de kosten (direct en indirect) optimaliseren.

De ontwikkeling en promotie van duurzame goederen en diensten bevorderen.

NIEUWE DIMENSIES

- Circulaire economie
- Zero waste
- CO2-emissies
- *Shifting economy*

OPLOSSING: DE LOGICA OMDRAAIEN EN VERANTWOORD CONSUMEREN

- Vermijd overconsumptie.
- Koop alleen producten of diensten die echt nodig zijn.
- Kies energiezuinige producten en diensten.
- Waak over goede arbeidsomstandigheden.
- Koop geen producten uit illegale bosbouw.

IN DUURZAAMHEID...

- Streven we naar evenwicht tussen ecologie, sociale en ethische waarden en economische parameters.
- Gaan we niet alleen actieplannen en strategieën opstellen, maar ze ook uitvoeren.
- Kunnen we werken op vele gebieden: sociale economie, circulariteit, ecodesign, innovatie, afvalvermindering ...

DUURZAME CONSUMPTIE IS GEEN WEDSTRIJD...

- Het gaat er niet om perfect te zijn. Duurzame consumptie is geen wedstrijd om het beste product te vinden.
- Het is een continu proces waarin we slechte elementen vervangen door minder schadelijke.

DEFINITIES, BELANG EN WETTELIJK KADER

DEFINITIES

OVERHEIDSOPDRACHT

“overeenkomst onder bezwarende titel die wordt gesloten tussen een of meer ondernemers en een of meer aanbesteders en die betrekking heeft op het uitvoeren van werken, het leveren van producten of het verlenen van diensten [...]”

Bron : [Artikel 1, 17° van de wet van 17 JUNI 2016 inzake overheidsopdrachten](#)

DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHT

“...een proces in het kader waarvan overheidsdiensten goederen, diensten en werken beogen te verkrijgen die gedurende de volledige levenscyclus ervan een minder belastend milieueffect hebben dan vergelijkbare goederen, diensten en werken met dezelfde primaire functie.”

Bron: [Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's - Overheidsopdrachten voor een beter milieu {SEC\(2008\) 2124} {SEC\(2008\) 2125} {SEC\(2008\) 2126} /* COM/2008/0400 def. */](#)

DEFINITIES

DOUGHNUT ECONOMICS

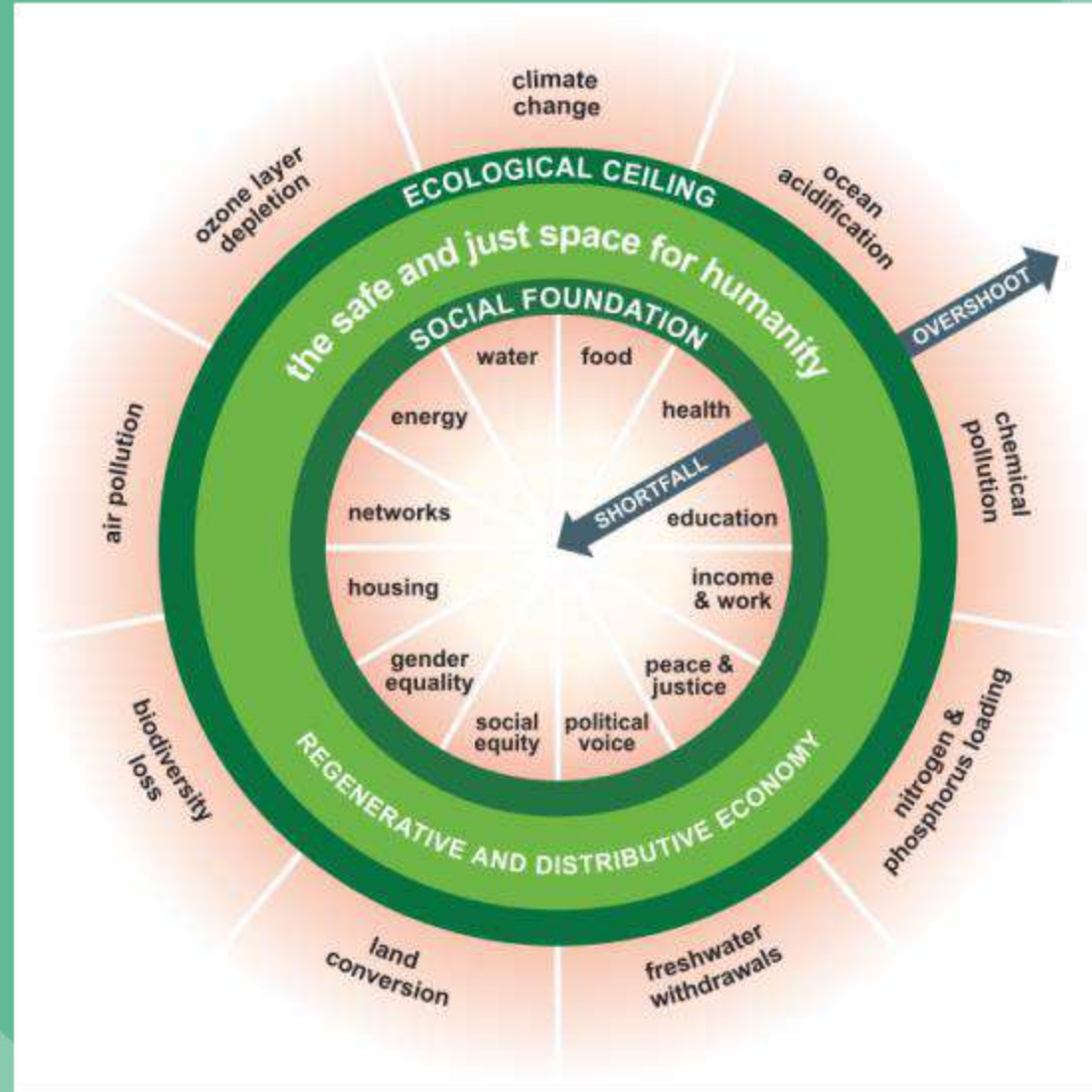
“an alternative business model, focused on reaching a balance between the needs of people and the planet’s necessities, more than uniquely implementing the GDP [(gross domestic product)].”

Bron: <https://www.socialeconomy.eu.org/2022/06/12/the-doughnut-economics-an-economy-that-serves-both-people-and-the-planet/>

SUSTAINABLE DEVELOPMENT

*“development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”.
(Brundtland 1987)*

Bron: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

DUURZAME OVERHEIDSAANKOPEN: EEN ECONOMISCHE HEFBOOM

- Belangrijke economische sector.
- 14% van het gewestelijke BBP.
- Duurzaamheid bevorderen via overheidsopdrachten.

Bronnen:

https://ec.europa.eu/environment/gpp/what_en.htm

<https://www.intereconomics.eu/pdf-download/year/2022/number/3/article/green-public-procurement-a-neglected-tool-in-the-european-green-deal-toolbox.html>

VOORBEELD VLAAMSE OVERHEID: DUURZAAM MEUBILAIR

Raamcontract van de Vlaamse overheid voor de aankoop en reparatie/renovatie van meubilair.

Contract ter waarde van ongeveer 5.000.000 euro dat:

- lokale arbeidsplaatsen creëert,
- import uit verre landen vermijdt,
- grondstoffen bespaart en CO2-uitstoot vermindert.

FUNDAMENTELE BEGINSELEN VAN OVERHEIDSOPDRACHTEN (ART. 4 TOT 7 WET DD. 17/06/2016 EN ARTIKEL 18, § 2 VAN RICHTLIJN 2014/24/EU)

- Vrij verkeer van goederen en diensten
- Gelijke behandeling
- Non-discriminatie
- Evenredigheid
- Transparantie
- Respect voor recht op gebied van milieu, maatschappij en arbeid

FUNDAMENTELE BEGINSELEN VAN OVERHEIDSOPDRACHTEN (ART. 4 TOT 7 WET DD. 17/06/2016 EN ARTIKEL 18, § 2 VAN RICHTLIJN 2014/24/EU)

- De gunnende instanties behandelen de ondernemers gelijk en zonder discriminatie.
- Ze handelen op transparante en evenredige wijze.
- Een gunnende dienst mag een overheidsopdracht niet ontwerpen met de bedoeling deze aan het toepassingsgebied van de wet te onttrekken of de mededinging kunstmatig te beperken.

FUNDAMENTELE BEGINSELEN VAN OVERHEIDSOPDRACHTEN (ART. 4 TOT 7 WET DD. 17/06/2016 EN ARTIKEL 18, § 2 VAN RICHTLIJN 2014/24/EU)

- Respect van milieuwetgeving, sociale wetgeving en arbeidswetgeving.
- Overeenkomstig artikel 7 van de wet van 17 juni 2016 en artikel 18, §2 van Richtlijn 2014/24/EU zien aanbestedende diensten toe op de naleving van de toepasselijke verplichtingen op het gebied van milieu, sociale zaken en arbeid.

FUNDAMENTELE BEGINSELEN VAN OVERHEIDSOPDRACHTEN (ART. 4 TOT 7 WET DD. 17/06/2016 EN ARTIKEL 18, § 2 VAN RICHTLIJN 2014/24/EU)

RECHTSZEKERHEID

Elke invoering van milieu- of sociale criteria:

- moet verband houden met het voorwerp van de opdracht,
- moet meetbaar en controleerbaar zijn,
- mag de concurrentie niet kunstmatig beperken,
- moet het evenredigheidsbeginsel respecteren.

In het afgelopen decennium heeft de integratie van duurzaamheidsclausules geen bijzondere problemen meer opgeleverd.

WETTELIJK KADER

EU

- Richtlijn nr. 2014/24/EU betreffende het plaatsen van overheidsopdrachten
- Richtlijn 2014/25/EU betreffende het plaatsen van opdrachten in de sectoren water- en energievoorziening, vervoer en postdiensten
- Richtlijn 2014/23/EU betreffende het plaatsen van concessieovereenkomsten

...

BE

- Wet overheidsopdrachten van 17/06/2016
- Koninklijk besluit van 18 april 2017 betreffende de plaatsing van overheidsopdrachten in de klassieke sectoren
- Koninklijk besluit van 18 juni 2017 betreffende de plaatsing van overheidsopdrachten in speciale sectoren
- Koninklijk besluit van 14 januari 2013 tot vaststelling van de algemene regels voor de uitvoering van overheidsopdrachten

WETTELIJK KADER

ACTUALISERING EU 2026

Lopende Europese hervorming (2023-2026) om de milieu- en sociale verplichtingen bij overheidsopdrachten te versterken.

De Europese Commissie heeft een herziening van het kader voor overheidsopdrachten in 2023-2025 (Green Deal + industriebeleid) gelanceerd. Er wordt een hervorming verwacht, maar deze is nog niet van kracht geworden.

...

WETTELIJK KADER

BRUSSEL

- Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 15/05/2014 betreffende de voorbeeldfunctie van de overheid inzake vervoer
- Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 23/06/2022 betreffende het afvalbeheer en aanverwante bepalingen
- Ontwerp van ordonnantie over kantines (geïnspireerd op de Franse "Egalim"-wet)

...

WETTELIJK KADER

RELEVANTE BEPALINGEN INZAKE DUURZAAMHEID

- Wet van 17 juni 2016 inzake overheidsopdrachten :
 - Artikel 7 : naleving van milieu-, sociale en arbeidsverplichtingen.
 - Artikelen 53, 71 en 81 : gunningscriteria, labels en levenscycluskosten.
 - Artikel 15 : gereserveerde opdrachten (sociale economie).

RECHTSPRAAK

- **HJEU 2012**, Europese Commissie/Provincie Noord-Holland: ecolabel en ethische clausules.
- **HJEU 2003**, Wienstrom: milieucriteria in de gunningscriteria.
- **HJEU 2002**, Concordia Bus Finland: milieucriteria in de gunningscriteria.
- **HJEU 2000**, Europese Commissie tegen de Franse Republiek: sociale criteria in de gunningscriteria.
- **HJEU 1988**, Gebroeders Beentjes: sociale criteria in de uitvoeringsvoorwaarden.

EVOLUTIES IN DE WETGEVING VOOR OVERHEIDSOPDRACHTEN

- **Stap 1:** EMAS/ISO14001 als selectie criterium en de mogelijkheid om sociale criteria in te voeren.
- **Stap 2:** invoering van milieu- en sociale criteria en de mogelijkheid om opdrachten te reserveren voor de sociale economie.
- **Stap 3:** Gebruik van labels, vermelding van levenscycluskosten.
- **Stap 3 *bis*:** Verplichting van minimale milieucriteria via andere Europese wetgeving (= invoering van minimale milieunormen).

BRUSSELSE CONTEXT

STRATEGIE SHIFTING ECONOMY

Tegen 2030 wensen de economische spelers nieuwe ecologische, sociale en innovatieve oplossingen te hebben ontwikkeld, vooral dankzij overheidsopdrachten. Deze hebben de volgende kenmerken:

- Ze staan open voor bedrijven en KMO's/microbedrijven in Brussel.
- Ze moedigen innovatieve oplossingen aan.
- Ze versnellen de overgang naar een circulaire en regeneratieve economie en verminderen de ecologische voetafdruk van de consumptie van openbare diensten.
- Ze ondersteunen sociaal en democratisch ondernemerschap.
- Ze bevorderen waardig werk en gezonde arbeidsomstandigheden.
- Ze bevorderen de sociale en ecologische uitmuntendheid van overheidsorganisaties in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Shifting Economy : naar koolstofneutraliteit in 2050

DE KERN VAN DE STRATEGIE: PROGRESSIVITEIT EN INCLUSIVITEIT

2050

2030

2024

Toeslag voor bedrijven in transitie

De economische instrumenten van de regio zijn gericht op **voorbeeldige bedrijven**

Koolstofneutraliteit is bereikt.
De economie is koolstofvrij, regeneratief, circulair, sociaal, democratisch en digitaal.

CONCLUSIE

- Duurzaamheid en overheidsopdrachten worden steeds meer een prioriteit en worden vermeld in de strategie voor een shifting economy.
- Wetgeving maakt de implementatie van duurzaamheidscriteria mogelijk en begint langzaam de aankoop van bepaalde producten te verbieden.
- Ga niet op zoek naar het ideale product, maar neem geleidelijk duurzaamheidscriteria op in uw overheidsopdrachten.

WELKE STRATEGIE VOOR OVERHEIDSOPDRACHTEN?

ALGEMENE STRATEGIE

TERMINOLOGIE

- **Duurzame overheidsopdrachten:** het proces waarbij een overheidsinstantie goederen, diensten en/of werken tracht te verwerven die gedurende hun levenscyclus een geringere impact hebben (ecologisch, sociaal, ethisch, circulair...) dan goederen, diensten en werken met dezelfde hoofdfunctie die anders zouden worden verworven.
- **Duurzame strategie voor overheidsopdrachten:** de definiëring door een overheidsinstantie van algemene en sectorale doelstellingen met betrekking tot de gunning van haar overheidsopdrachten, waarbij ze zich ertoe verbindt duurzame processen en acties in te voeren (opleiding, monitoring, minimumcriteria, behoeftenanalyse, marktonderzoek...).

WAAROM EEN STRATEGIE VOOR DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN ONTWIKKELEN?

- Sociale waarden respecteren en de sociale economie bevorderen.
- De milieu-impact van aankopen verminderen.
- Het goede voorbeeld geven.
- Zorgen voor naleving van de regelgeving (sociaal en milieu).
- Risicopreventie.
- De kosten van diensten/producten verlagen.
- Betere diensten of producten aanbieden aan personeel of gebruikers.

BEPAAAL UW PRIORITEITEN

Een paar voorbeelden (de prioriteiten sluiten elkaar niet altijd uit):

- Ecologie
- Circulariteit
- CO2-uitstoot
- Vermindering van afval
- Budget
- Sociale integratie
- Goede arbeidsomstandigheden
- Toegang voor KMO's

Nota bene: deze opleiding wil tools aanreiken om duurzaamheidscriteria in te voeren. Het is aan u om het gewenste ambitieniveau te bepalen.

PROBLEMEN BIJ EEN DUURZAME STRATEGIE VOOR OVERHEIDSOPDRACHTEN

- Welke resultaten als u langzamer evolueert dan de markt? Zelfs als uw resultaat negatief is, zal een conventionele analyse vooruitgang laten zien. Waarom? Omdat de markt voortdurend evolueert.
- Hoe meten we het ecologische karakter van een contract dat bestaat uit technische specificaties, gunningscriteria ...
- Hoe kunnen we de verschillen meten tussen administraties met uiteenlopende prioriteiten: biologische wijn versus fairtrade wijn?
- Het is onmogelijk om duurzaamheidscriteria op te nemen in meer dan 50% van de contracten.

Wat is de ideale strategie?

EVOLUTIE EN TENDENZEN 2012–2026

EVOLUTIE VAN DE STRATEGIEËN VOOR DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN (2012–2026)

CONTEXT: INZICHT KRIJGEN IN DE STRATEGIEËN VAN HET VERLEDEN OM DE HUIDIGE PRAKTIJKEN BETER VOOR TE BEREIDEN

Uit de analyse van de organisationele strategieën voor de periode 2012-2026 blijkt dat duurzaamheid steeds meer aandacht krijgt in overheidsopdrachten, waarbij tegelijkertijd de rechtszekerheid wordt versterkt.

EVOLUTIE VAN DE STRATEGIEËN VOOR DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN (2012–2026)

STRATEGIE 1: OORSPRONKELIJK AMBITIEUZE DOELEN

Actieplan 2012 – 2014

Oorspronkelijk doel: tegen 2020 bevatten 100 % van de overheidsopdrachten duurzaamheidscriteria.

Analyse in 2026

Ambitieuze visie, maar onvoldoende operationeel.

Gebrek aan meetbare indicatoren.

Weinig monitoringmechanismen.

Les uit deze ervaring in 2026

Een doeltreffende duurzame strategie moet doelstellingen, duidelijke indicatoren en een systeem voor het opvolgen van de resultaten combineren.

EVOLUTIE VAN DE STRATEGIEËN VOOR DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN (2012–2026)

STRATEGIE 2: BELEID 2021–2023

Duurzaam aankoopbeleid 2021 – 2023

Streeft naar een systematische integratie van duurzaamheidscriteria.

Analyse 2026

Sterk coherent beleid.

Uitvoering loopt achter op de verwachtingen.

Er is behoefte aan een stappenplan dat meteen uitvoerbaar is.

Les uit deze ervaring in 2026

Een stappenplan met een tijdschema, verantwoordelijkheden en indicatoren is onontbeerlijk.

EVOLUTIE VAN DE STRATEGIEËN VOOR DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN (2012–2026)

STRATEGIE 3: GESTRUCTUREERDE AANPAK

Geobserveerde goede praktijk

Doorlopende opleiding erkend als essentieel.

Standaardtools op grote schaal gebruikt.

Praktische hulpmiddelen beschikbaar voor kopers.

Vaststelling in 2026

Dit model wordt vandaag beschouwd als een robuuste en toepasbare strategie.

EVOLUTIE VAN DE STRATEGIEËN VOOR DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN (2012–2026)

STRATEGIE 4: INTEGRATIE KLIMAAT

Naar een systematische integratie

Eerdere strategieën zijn geëvolueerd naar een transversale aanpak die een op duurzaamheid gerichte strategie omvat, gebaseerd op “klimaat + sociale criteria + LCA”.

Constatering in 2026

Integratie van klimaatdoelstellingen in alle aanbestedingen.
Meetbare resultaten dankzij LCA-indicatoren.

EVOLUTIE VAN DE STRATEGIEËN VOOR DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN (2012–2026)

STRATEGIE 5: PROGRESSIVITEIT

Progressief model (verplicht – progressief – aanbevolen):

- Gestructureerd systeem met criteria op verschillende niveaus.
- Verbeterde toegang zonder beperking van de concurrentie.

Constatering in 2026

- Doeltreffend bij operationele uitdagingen.
- Behoud van concurrentievermogen.

DOELEN VAN DE STRATEGIE

- Opdrachten met een hoge impact selecteren (prioritaire diensten en producten).
- Basiscriteria vaststellen.
- Voortdurende verbetering, want wie zich niet aanpast, gaat achteruit.

EVOLUTIE VAN DE STRATEGIEËN VOOR DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN (2012–2026)

SAMENGEVAT: WELKE LESSEN KUNNEN WE UIT DEZE ERVARINGEN LEREN?

Belangrijkste strategische lessen in het eerste kwartaal van 2026

- Kwantitatieve doelstellingen zonder indicatoren → weinig effectief.
- Monitoring en feedback → essentieel.
- Geleidelijke vooruitgang is duurzamer dan onrealistische ambities.

PRIORITAIRE PRODUCTEN EN DIENSTEN

- Gebouwen (bouw en renovatie)
- Schoonmaak
- Voedsel
- Meubilair
- Onderhoud van tuinen, parken en groene ruimtes
- IT-apparatuur
- Verlichting
- Kantoormateriaal
- Papier
- Water- en riooluitrusting en onderhoud
- Textiel
- Voertuigen en transport
- Afvalverwerking

STRATEGIE

Selecteer elk jaar een beperkt aantal opdrachten met een hoge milieu- en/of sociale impact en probeer deze opdrachten duurzamer te maken.

Stel minimumvoorwaarden aan een bepaald aantal terugkerende bestellingen en/of producten die in meerdere bestellingen voorkomen.

Voorbeelden: papier, schoonmaakmiddelen, verf, LED-verlichting, etc.

Ga de dialoog aan met leveranciers en leg uit waar u de komende jaren de nadruk op gaat leggen.

Dankzij een goede strategie kunt u collega's overtuigen om samen te werken en leveranciers om betere offertes in te dienen.

OEFENING

Welke obstakels, welke bezwaren beperken of bemoeilijken duurzame overheidsopdrachten?

WELKE STRATEGIE VOOR OVERHEIDSOPDRACHTEN?

Individuele strategie

OVERHEIDSOPDRACHTEN DUURZAMER MAKEN, STAP VOOR STAP

- **Vorbereiding**
 - Behoeftanalyse
 - Levenscyclusanalyse
 - Marktanalyse
- Bestek opstellen
- Criteria bekijken: gunning en uitvoering
- De geleerde lessen integreren in de volgende opdracht

VOORBEELD: CATERING

De opdracht opstellen in verschillende stappen.

- Overleg met studenten en personeel over de kwaliteit van de maaltijden.
- Bezoek aan het restaurant en overleg met de huidige contractant om technische beperkingen te bespreken.
- Eerste ontwerp van het bestek in samenwerking met een externe consultant.
- Overleg met alle belanghebbenden.
- Tweede versie van het bestek.
- Definitieve goedkeuring en publicatie.
- Gunning.
- Follow-up.

VOORBEELD: CATERING

- Aanbod verminderen om voedselverspilling tegen te gaan en kwaliteit te verbeteren.
- Meer biologische en fairtrade producten aanbieden.
- Meer vegetarische maaltijden aanbieden en veganistische maaltijden introduceren.
- Op minder dagen frietjes serveren.
- ...

BEHOEFTEANALYSE EN FINANCIËLE ANALYSE

OEFENING: MINDER AANKOPEN. KOOP WAT NODIG IS EN WAT AAN UW BEHOEFTEEN VOLDOET.

Welke functies van het voertuig zijn overbodig voor postbodes in de stad?

BEHOEFTEANALYSE EN FINANCIËLE ANALYSE

OEFENING: MINDER AANKOPEN. KOOP WAT NODIG IS EN WAT AAN UW BEHOEFTEEN VOLDOET.

Geen deuren: een postbode in de stad verliest veel tijd met het in- en uitstappen.

Elektrische motor (25 km autonomie).

Optimale koffer (capaciteit 150 kg).

Resultaten

Vermindering van 3 ton CO₂-uitstoot per jaar.

Brandstofbesparing.

Gebruiksvriendelijk: minder vermoeidheid en gemakkelijker parkeren.

BELANG VAN INTERN OVERLEG

- Burgers: bezorgdheden - gevaar/risico
- Verkozenen: doelen - beleid en verwachtingen
- Technische dienst: gebruiksgemak en gewoonten
- Diensten voor gebruikers: kwaliteit - verwachtingen
- Andere referentiepersonen: milieuconsulent - ecoteam

VERBORGEN KOSTEN OPSPOREN TOOL: LIFE CYCLE COSTING

**ELEKTRISCHE HYUNDAI KONA
ECOSCORE ≤ 87**

**HYUNDAI KONA OP BENZINE
ECOSCORE ≤ 72**

Twee auto's van hetzelfde merk en model: 1 benzine en 1 elektrische (Hyundai Kona).

Scenario: 5 jaar gebruik, 30.000 km per jaar.

Bronnen <https://ecoscore.be/vehicles> en <https://mow.vlaanderen.be/tco/>

RESULTATEN VAN HET VOORBEELD (BEREKENING GEMAAKT OP 20/02/2026)

	Hyundai Kona elektrisch 39 kWh	Hyundai Kona benzine
Ecoscore	≤ 87	≤ 72
Aankoop	41.500,00 EUR	27.500,00 EUR
Belasting	2.500,00 EUR	7.000,00 EUR
Brandstof/Energie	6.278,00 EUR	18.900,00 EUR
Verzekering en onderhoud	10.500,00 EUR	11.500,00 EUR
Fiscale aftrek	-15.000,00 EUR	-8.000,00 EUR
Totaal	45.778,00 EUR	56.900,00 EUR
CO2-uitstoot tijdens gebruik (EUR 100/ton)	0 (groene elektriciteit)	1.800,00 EUR (18 ton)

NIEUWE BUSINESS MODELS

NIEUWE BUSINESS MODELS

WAT ZIJN DE NEGATIEVE GEVOLGEN VAN « GOEDKOOPT » ?

- Versnelde veroudering.
- Frequenter onderhoud en reparaties.
- Buitensporige bedrijfskosten.
- Schade en vervuiling.
- Slechte betrouwbaarheid van bedrijven, waardoor after-sales service niet effectief is.
- Inbreuken op de arbeidswetgeving.
- Sociale risico's die een goede uitvoering van contracten in de weg kunnen staan.
- Slecht imago als gevolg van onethische aankopen.

CONCLUSIE

- Na deze fase zou u een duidelijk beeld moeten hebben van de producten, diensten of werkzaamheden die u wilt kopen.
- U weet waar eventuele verborgen kosten zitten.

LEVENSCYCLUSANALYSE

HOE EVALUEERT U DE MILIEU-IMPACT?

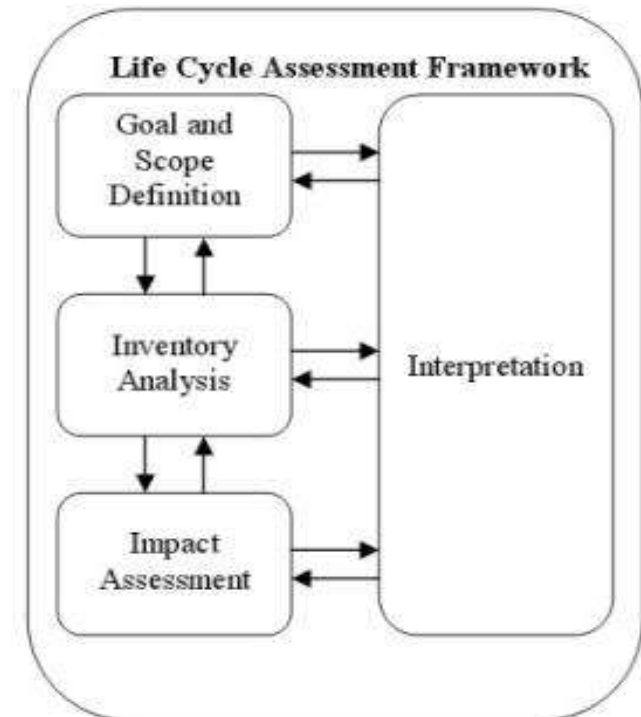

TOOL – LEVENSCYCLUSANALYSE (LCA)

Doel: de volledige milieu-impact van producten en diensten bepalen door alle materiaalinputs en -outputs te analyseren en hun milieu-impact te berekenen.

Gestandaardiseerde aanpak in 4 stappen met ISO 14040-14044-normen

1. Doel en toepassingsgebied
2. Levenscyclusinventarisatie
3. Levenscyclus-impactbeoordeling
4. Interpretatie

LCA – MILIEU-IMPACT

Verschillende stappen

- productie
- transport, distributie
- gebruik
- levensduur

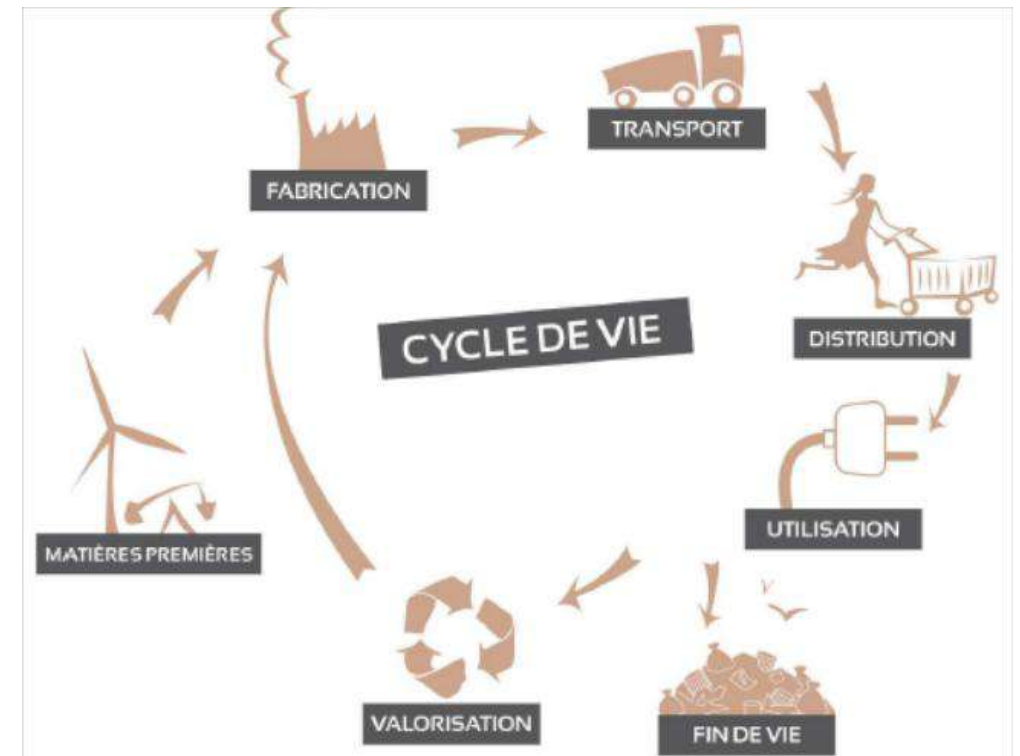
Hoge impact

- energieverbruik
 - bv : broeikaseffect
- watervervuiling
 - bv: chemische stoffen, effect op gezondheid
- gebruik van materialen
 - bv: uitputting grondstoffen, vervuiling

Talrijke factoren

- het gedrag van de gebruiker

[Source](#)

VOORBEELD VAN EEN INDIVIDUELE LCA

Voedselkilometers - Vergelijking van de milieu-impact tussen Nieuw-Zeeland en Engeland

Conclusies: Uit het rapport blijkt dat de melkproductie in Nieuw-Zeeland (inclusief transport naar Engeland) 2x milieuvriendelijker is dan de productie en consumptie in Engeland.

Voor lamsvlees toont de studie aan dat lamsvlees uit Nieuw-Zeeland 4x milieuvriendelijker is.

Wat uien betreft, toont het onderzoek aan dat Nieuw-Zeelandse producten milieuvriendelijker zijn dan Engelse variëteiten.

Uitleg: Door de juiste parameters te kiezen, kunnen we zo ongeveer alles bewijzen met een individuele LCA-studie. In deze studie werden Engelse uien bijvoorbeeld 9 maanden gekoeld bewaard en voor vlees en melk werd intensieve landbouw in Engeland vergeleken met extensieve landbouw in Nieuw-Zeeland.

TOOLS

Een groot aantal GPP-labels en tools hebben LCA-studies samengevat.

Deze samenvattingen:

- Zijn gemakkelijk toegankelijk.
- Beschrijven de milieu-impact van verschillende productcategorieën.
- Bieden mogelijkheden om de milieu-impact van producten/diensten te verminderen.

OEFENING

Wat is de milieu-impact van deze 2 producten?

Hoe kunnen hun behoeften worden bepaald?

In welke stadia van de levenscyclus bevinden ze zich?

CONCLUSIE

Na deze fase weet u wat de sociale en milieu-impact van uw aankoop zal zijn.

U hebt ook een eerste idee van de mogelijkheid om deze impact te verminderen via clausules in uw overheidsopdrachten.

Schrijf de 5 belangrijkste milieueffecten van uw aankoop op (volgens uw eigen prioriteiten) en probeer de impact van deze 5 categorieën te verminderen.

MARKTSTUDIE – EVOLUTIE VAN ECOLOGISCHE PRODUCTEN/DIENSTEN

Goed idee (vaak een slecht product met veel kwaliteitsproblemen).

De kwaliteit verbetert, de concurrentie neemt toe en mensen beginnen het product te kopen.

Het product wordt mainstream, grote bedrijven beginnen het aan te bieden.

Wetgeving verbiedt niet-ecologische alternatieven.

MARKTSTUDIE – EVOLUTIE VAN ECOLOGISCHE PRODUCTEN/DIENSTEN

Goed idee (vaak een slecht product met veel kwaliteitsproblemen) **(5% marktaandeel)**.

De kwaliteit verbetert, de concurrentie neemt toe en mensen beginnen het product te kopen **(10-15% marktaandeel)**.

Het product wordt mainstream, grote bedrijven beginnen het aan te bieden **(20-80% marktaandeel)**.

Wetgeving verbiedt niet-ecologische alternatieven **(100% marktaandeel)**.

WELK MARKTAANDEEL UITSLUITEN?

Idealiter kiest u uw technische criteria zo dat **50% tot 80%** van de markt geen bod kan uitbrengen omdat ze niet voldoen aan uw eisen: kwaliteit, milieu, sociaal ...

VOORBEELD – AANKOOP PAPIER

5 belangrijke effecten

- 40%: oorsprong vezels
- 23%: gewicht
- 20%: effect van de productiefase
- 13%: bleken
- 4%: andere (verf, verpakking ...)

VOORBEELD – AANKOOP PAPIER DUURZAME OPTIES

- Vezels: gerecycleerd, uit duurzaam beheerde bossen ...
- Gewicht : 75, 80, 85 ... g/m²
- Productie: AOX-limieten ...
- Bleken: chloorvrij, ongebleekt papier ...

Welke combinatie werkt?
Hoe controleert u de criteria?

VOORBEELD – AANKOOP PAPIER DUURZAME OPTIES

Antwoord:

100% gerecycleerd papier met het label Blauwe Engel, FSC gerecycleerd of PEFC gerecycleerd, met een gewicht van 80 g/m².

Als alternatief papier uit duurzaam beheerde bossen (met het ecolabel FSC of PEFC), met een gewicht van 75 g/m².

EEN MARKTSTUDIE UITVOEREN, HOE PAK IK DAT AAN?

Marktonderzoek is moeilijk en tijdrovend. Hier zijn een paar mogelijkheden om sneller te werken:

- Doe een beroep op sectororganisaties
- Gebruik gunningscriteria
- Gebruik labels

1. SECTORORGANISATIES

Hoe kunnen we:

- Het energieverbruik van de drankautomaten meten?
→ Gebruik de norm vastgesteld door de sectororganisatie.
- Welke producten op de markt zijn?
→ Stel de vraag aan sectororganisaties als Digital Europa, Bosta, Febeltex, AISE ...

2. GUNNINGSCRITERIA VOORBEELD: PARADIGM

Om de twee jaar een nieuwe overheidsopdracht met steeds meer technische specificaties: Energy Star, verpakking ...

Gunningscriteria:

7%: "milieuvriendelijke IT-apparatuur" (meer dan 10 verschillende criteria)

Lawaai, recycleerbaarheid, ozonuitstoot, levenscycluskosten ...

Als de meerderheid van de offertes aan een criterium voldoet, wordt het een technische specificatie.

Resultaten:

- Computers: 2x hogere prestaties, 25% prijsverlaging.
- Printers: 23% prijsverlaging.
- Multimedia: 10% prijsverlaging.

3. LABELS

Environmentally Friendly Printers and Multifunction Devices (DE-UZ 219)

Lots of functions, sustainable and transparent

Printers and multifunction devices are complex devices with a diverse range of functions and are used on a daily basis in both a private and work environment. The low energy consumption of devices certified with the Blue Angel supports climate change mitigation. The contribution of electrophotographic devices to indoor pollution by ultrafine dust is small in the work place or at home and will be further reduced gradually. In addition, the devices must comply with strict requirements with respect to the selection of materials and the recyclable design of the products. The criteria for the selection of materials in the devices also stipulate that a minimum level of recycled plastic must be used. Low-pollutant materials must also be used in the plastic parts to reduce the impact on the environment and the risks to human health. Furthermore, these devices have a low energy consumption and thus make a significant contribution to climate protection. Last but not least, those companies who sell printers and multifunction devices certified with the Blue Angel are also obligated to gradually fulfil ambitious social standards during the production process and comply with due diligence requirements in the supply chains for conflict materials by 2024 at the latest.

Printer

Manufacturer

commercial/private use

SAVE LIST: [PDF file](#) | [XLS file](#)

ITEMS: 314

3. LABELS

De aanbestedende dienst kan eisen dat een product voldoet aan de criteria van een bepaald label (artikel 71 van de wet van 17 juni 2016).

Let wel:

- hij kan niet uitsluitend het formele bezit van het label eisen,
- hij moet elk gelijkwaardig bewijsmiddel aanvaarden,
- de criteria van het label moeten verband houden met het voorwerp van de opdracht.

HOE MAAKT U EEN OVERHEIDSOPDRACHT STAP VOOR STAP DUURZAMER?

- Voorbereiding
 - Behoeftanalyse
 - Levenscyclusanalyse
 - Marktanalyse
- **Bestek opstellen**
- Criteria bekijken: gunning en uitvoering
- De geleerde lessen integreren in de volgende opdracht

DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN: WELKE FOUTEN ZIJN ABSOLUUT TE VERMIJDEN?

DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN: WELKE FOUTEN ZIJN ABSOLUUT TE VERMIJDEN?

1. CRITERIA INVOEREN DIE GEEN VERBAND HOUDEN MET HET VOORWERP VAN DE OPDRACHT

- Een algemeen MVO-beleid eisen dat geen verband houdt met het contract.
- Punten toekennen voor engagementen die geen invloed hebben op de uitvoering.

🔍 **Risico:** schending van het evenredigheidsbeginsel.

Referentie: Concordia Bus Finland.

✓ Ieder criterium moet direct verband houden met het voorwerp van de opdracht.

DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN: WELKE FOUTEN ZIJN ABSOLUUT TE VERMIJDEN?

2. DUURZAAMHEIDSCRITERIA GEBRUIKEN ZONDER OBJECTIVITEIT

- De methode is niet beschreven.
- De parameters zijn niet verifieerbaar.
- De berekening is onmogelijk te reproduceren.

🔍 Artikel 81 van de wet van 17 juni 2016: objectieve methode, verifieerbaar en toegankelijk.

DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN: WELKE FOUTEN ZIJN ABSOLUUT TE VERMIJDEN?

3. POLITIEKE AMBITIE VERWARREN MET REËLE IMPACT

Een klimaatdoel of maatschappelijk doel, hoe legitiem ook, is geen geldige reden om geen respect te hebben voor:

- evenredigheid,
- gelijkheid,
- correcte behandeling,
- transparantie.

Een politieke ambitie moet worden omgezet in doeltreffende en meetbare criteria.

DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN: WELKE FOUTEN ZIJN ABSOLUUT TE VERMIJDEN?

4. DE UITVOERINGSFASE VERGETEN

- Sociale clausules of milieuclausules invoeren...
- Maar geen controlemechanisme voorzien.

🔍 Risico: onuitvoerbare of niet-toepasselijke clausule.

✓ Voorzie controlemodaliteiten, sancties, rapporten, bewijzen.

ESSENTIËLE PUNTEN

Duurzaamheid mag de rechtszekerheid nooit ondermijnen.

Een duurzame overheidsopdracht is:

- juridisch verdedigbaar,
- technisch uitvoerbaar,
- economisch evenredig,
- en daadwerkelijk gecontroleerd.

ALGEMENE CONCLUSIE

ALGEMENE CONCLUSIE

De grootste vermindering van de milieu-impact kunt u bereiken door goed na te denken over wat u wilt kopen.

Gebruik tools (labels, LCA, enz.) om de milieu-impact van de producten te bepalen.

Doe marktonderzoek om te zien wat de markt kan bieden en hoe u bepaalde producten/diensten kunt uitsluiten.

Pas als u weet wat u wilt en wat de markt kan bieden, kunt u beginnen met het opstellen van uw bestek.

VRAGEN?

BEDANKT VOOR UW AANDACHT!

Contact helpdesk MPD:

greenprocurement@environnement.brussels

shifting
economy.brussels

ENSEMBLE, VERS L'ÉCONOMIE DE DEMAIN
SAMEN OP WEG NAAR DE ECONOMIE VAN MORGEN

GC4
BRUSSELS
2030

bruxelles
environnement
leefmilieu
brussel
.brussels

BRUSSEL ECONOMIE EN WERKGELEGENHEID
BRUXELLES ÉCONOMIE ET EMPLOI
GEWESTELIJKE OVERHEIDSDIENST BRUSSEL
SERVICE PUBLIC RÉGIONAL DE BRUXELLES

hub
.brussels
our business is to help yours

innoviris
.brussels
we fund your future

shifting
economy.brussels

ENSEMBLE, VERS L'ÉCONOMIE DE DEMAIN
SAMEN OP WEG NAAR DE ECONOMIE VAN MORGEN

ALGEMENE BASISOPLEIDING DUURZAME OVERHEIDSOPDRACHTEN

30/03/2026

U KUNT DUURZAAMHEIDSCRITERIA OPNEMEN IN ELK DEEL VAN HET BESTEK

	Toegang	Voorwerp	Selectie-criteria	Technische specificaties	Gunnings-criteria	Uitvoerings-criteria
Milieu		X	X	X	X	X
Sociaal (insertie) / Sociale dumping / Ethiek / Eerlijke handel	X	X	X		X	X

WAAROM VERSCHILLENDE FASES?

- Kwalitatieve selectie: is het bedrijf in staat om het project uit te voeren?
- Technische specificaties: wat moet het bedrijf doen?
- Gunningscriteria: hoe selecteert u de beste offerte?
- Uitvoeringscriteria: hoe moet het contract tijdens de uitvoering worden beheerd?

1. TOEGANKELIJKHEID

- Overeenkomstig artikel 15 van de wet van 17 juni 2016 betreffende overheidsopdrachten kunnen bepaalde opdrachten worden voorbehouden aan beschermde werkplaatsen en economische operatoren die als hoofddoel de sociale en professionele integratie van personen met een handicap of kansarmen hebben.
- Deze mogelijkheid moet uitdrukkelijk worden vermeld in de aankondiging van de opdracht of in de aanbestedingsdocumenten.
- De aanbestedende dienst zorgt ervoor dat er sprake is van effectieve concurrentie, waarbij de beginselen van gelijke behandeling en evenredigheid in acht worden genomen.

1. TOEGANKELIJKHEID

- Reservering van opdrachten (artikel 15 van de wet van 17 juni 2016)
- De sociale economie helpt mensen toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt via onderwijs, opleiding en/of maatwerkbedrijven.
- Als u een opdracht reserveert voor de sociale economie, kunnen alleen bedrijven die erkend zijn als sociale-economiebedrijf een offerte indienen.
- Let op: zorg ervoor dat er voldoende concurrentie is voor het contract.
- Raadpleeg deze [link](#) voor meer informatie.

1. TOEGANKELIJKHEID: UITSLUITINGSGRONDEN

UITSLUITINGSGRONDEN (ARTIKELEN 67 TOT 69 VAN DE WET VAN 17 JUNI 2016)

De verplichte en facultatieve uitsluitingsgronden worden strikt opgesomd in de wet.
De verplichte gronden hebben met name betrekking op bepaalde ernstige strafrechtelijke veroordelingen en, onder bepaalde voorwaarden, op het niet betalen van fiscale of sociale schulden.
De facultatieve gronden omvatten met name het begaan van een ernstige beroepsfout, die naar behoren door de aanbestedende dienst is vastgesteld.
Elke uitsluitingsbeslissing moet in overeenstemming zijn met de beginselen van evenredigheid en formele motivering.

1. TOEGANKELIJKHEID: UITSLUITINGSGRONDEN

VERPLICHTE UITSLUITINGSGRONDEN (ARTIKELEN 67 EN 68 VAN DE WET VAN 17 JUNI 2016):

De verplichte uitsluitingsgronden worden limitatief opgesomd in de artikelen 67 en 68 van de wet van 17 juni 2016 (specifieke strafrechtelijke veroordelingen, fiscale en sociale schulden onder bepaalde voorwaarden, enz.).

FACULTATIEVE UITSLUITINGSGRONDEN (ARTIKEL 69 VAN DE WET VAN 17 JUNI 2016):

Met name elke onderneming die ernstige beroepsfouten heeft begaan en waarvan de aanbestedende dienst het bewijs kan leveren.

- Voorbeeld: niet-naleving van de milieu- of sociale wetgeving.

2. VOORWERP VAN DE OPDRACHT

Het "voorwerp" van een opdracht verwijst naar het product, de diensten of de werken die de aanbestedende dienst wil verwerven.

Meestal is dit een korte beschrijving van het product, de diensten of de werken, maar het kan ook de aandacht te vestigen op het duurzame aspect van de opdracht.

2. VOORWERP VAN DE OPDRACHT

Vermeld snel "duurzaam" of "maatschappelijk verantwoord"... in het voorwerp van de opdracht!

"Aankoop van kleding met integratie van duurzame ontwikkelingscriteria."

"Levering van schoonmaakproducten die het milieu en de gezondheid respecteren".

"Met het oog op vorming en professionele integratie".

Een regel om zeker te respecteren: het voorwerp beïnvloedt de keuze van technische specificaties en gunningscriteria. Deze moeten direct verband houden met het voorwerp van de opdracht.

3. SELECTIECRITERIA

KUNNEN BETREKKING HEBBEN OP (ARTIKEL 71 WET 17/06/2016 – KLASSIEKE SECTOREN):

1. de bekwaamheid om de beroepsactiviteit uit te oefenen; en/of
2. economische en financiële capaciteit; en/of
3. technische en professionele capaciteiten.

Beperking: deze voorwaarden moeten garanderen dat een kandidaat inschrijver de juridische en financiële capaciteit heeft om de te gunnen opdracht uit te voeren. Verder moeten de kandidaten de technische en beroepsbekwaamheid hebben die hiervoor nodig is.

Alle voorwaarden zijn gerelateerd aan en proportioneel met het doel van het contract.

3. SELECTIECRITERIA

Geschiktheid van de inschrijver

De criteria fungeren als een sorteerinstrument en een filter:

- Als de inschrijver aan de criteria voldoet, wordt de offerte geanalyseerd.
- Als de inschrijver niet aan de criteria voldoet, wordt de offerte afgewezen.

Opgelet: Gebruik spaarzaam en combineer met uitvoeringsvoorwaarden/sancties.

De kwalitatieve selectiecriteria stellen de kandidaat/contractant in staat om aan te tonen dat hij voldoet aan de sociale en milieueisen.

3. SELECTIECRITERIA

MILIEUBEHEERSYSTEMEN: GEEN ZINVOLLE KEUZE

U bent niet op zoek naar een duurzaam bedrijf, u bent op zoek naar een duurzame oplossing:

- een bedrijf is niet "goed" of "slecht".

Milieubeheersystemen hebben geen minimumvereisten:

- ze garanderen geen duurzamere diensten.

Een ISO 14001-systeem kan alleen worden vereist onder de voorwaarden van artikel 73 (bewijzen van technische bekwaamheid) en altijd met “of gelijkwaardig”.

UITZONDERING:

milieubeheersystemen hebben geen minimumvereisten → ze garanderen dus geen duurzamere diensten.

4. TECHNISCHE SPECIFICATIES

TECHNISCHE SPECIFICATIES (ARTIKEL 53 WET 17/06/2016)

Bepalen de vereiste kenmerken van de werken, leveringen of diensten.

Ze moeten:

- verband houden met het voorwerp van de opdracht,
- evenredig zijn,
- gelijke toegang voor alle economische operatoren mogelijk maken,
- geen ongerechtvaardigde belemmeringen voor de mededinging veroorzaken.

Elke verwijzing naar een bepaald merk, octrooi, herkomst of procédé is alleen in uitzonderlijke gevallen toegestaan en moet vergezeld gaan van de vermelding “of gelijkwaardig”.

4. TECHNISCHE SPECIFICATIES

BEPALEN DE VEREISTE KENMERKEN VAN DE WERKEN, LEVERINGEN OF DIENSTEN (ARTIKEL 53 VAN DE WET VAN 17 JUNI 2016).

Deze kenmerken kunnen betrekking hebben op:

- het specifieke proces of de specifieke methode voor de productie of uitvoering van de gevraagde werken, leveringen of diensten,
- ofwel een proces dat eigen is aan een andere fase van hun levenscyclus.

Voorwaarde: verband houden met het voorwerp van de opdracht en in verhouding staan tot de waarde en de doelstellingen ervan.

Technische specificaties = minimumvereisten

Dit zijn objectieve en meetbare kenmerken die verband houden met het voorwerp van de opdracht.

4. TECHNISCHE SPECIFICATIES

GEFORMULEERD OP EEN VAN DE VOLGENDE MANIEREN:

1. In termen van prestaties of functionele eisen, met inbegrip van milieukenmerken (mate van biologische afbreekbaarheid, energie-efficiëntie van een woning ...).
2. Op basis van technische specificaties.
3. Een combinatie van beide: voor sommige kenmerken op basis van technische specificaties en voor andere kenmerken op basis van prestaties of functionele eisen.

4. TECHNISCHE SPECIFICATIES

HET IS VERBODEN VERMELDING TE MAKEN VAN:

- een handelsmerk
- een brevet of type
- een oorsprong
- een specifieke productie

die tot gevolg zouden hebben dat bepaalde bedrijven of bepaalde producten worden bevoordeeld of geëlimineerd.

UITZONDERING:

wanneer het voorwerp niet voldoende nauwkeurig en begrijpelijk kan worden beschreven, is een verwijzing naar een merk/type/herkomst mogelijk **op voorwaarde dat** “of gelijkwaardig” wordt toegevoegd.

4. TECHNISCHE SPECIFICATIES – HOE ZIT HET MET LOKALE PRODUCTEN?

BEGINSEL VAN GEOGRAFISCHE NON-DISCRIMINATIE

De aanbestedingsdocumenten mogen geen beperkingen bevatten op basis van de geografische herkomst van de producten of de economische actoren.

De aanbestedende dienst kan echter objectieve eisen vaststellen met betrekking tot milieuprestaties of logistieke voorwaarden, zolang deze gerechtvaardigd zijn door het voorwerp van de opdracht en in overeenstemming zijn met het evenredigheidsbeginsel.

4. TECHNISCHE SPECIFICATIES – HOE ZIT HET MET LOKALE PRODUCTEN?

ALTERNATIEVE OPLOSSINGEN

- Opname mogelijk in technische specificaties (Waalse blauwe steen, blauwe kratten voor groenten en fruit)
- Reservering voor de sociale economie
- Verbod op producten van buiten de Europese Unie
- ...

LET OP: gebruik geen ingewikkelde clausules met CO2-berekeningen!

Het is niet mogelijk om producten uit te sluiten op basis van hun geografische herkomst.

4. TECHNISCHE SPECIFICATIES

VOORWAARDEN (ARTIKEL 54 VAN DE WET VAN 17 JUNI 2016)

- De criteria voor het label moeten verband houden met het voorwerp van de opdracht en geschikt zijn om de KENMERKEN van de werken, leveringen of diensten waarop de opdracht betrekking heeft, te definiëren.
- De criteria moeten op objectieve en niet-discriminerende wijze controleerbaar zijn.
- Het label is tot stand gekomen volgens een open en transparante procedure.
- Het label is toegankelijk voor alle belanghebbenden.
- De eisen van het label worden vastgesteld door een derde partij waarop de economische actor die het label wil verkrijgen geen doorslaggevende invloed kan uitoefenen.

4. TECHNISCHE SPECIFICATIES

VOORWAARDEN (ARTIKEL 54 VAN DE WET VAN 17 JUNI 2016)

De inschrijver kan **met elk geschikt bewijsmiddel** aantonen dat aan de eisen is voldaan (bijvoorbeeld technische documentatie van de fabrikant, rapport van een erkende instantie).

Wanneer **labels, normen of certificaten** worden vermeld, moet “of gelijkwaardig” worden toegevoegd.

De aanbestedende dienst moet **gelijkwaardige bewijsmiddelen** aanvaarden, met name een technisch dossier van de fabrikant of een rapport van een erkende instantie.

LABELS

1. MISLEIDENDE AFVALLABELS

- Deze labels lijken aan te geven dat deze producten gerecycleerd zijn of gemaakt zijn van gerecycleerd materiaal.

2. ANDERE MISLEIDENDE LABELS

- Veiligheidssymbolen / verplichte etikettering

- Geen toegevoegde waarde

- Andere

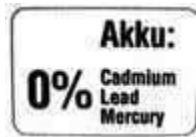

3. LABELS ZONDER LASTENBOEK

- Labels verbonden aan een merk

- Vrijwillige labels en vermeldingen

- Awards

4. LABELS ZONDER CONTROLE

- Alleen onafhankelijke controle

NUTTIGE LABELS

➤ Algemeen

➤ Hout/bouwmaterialen

➤ Energie

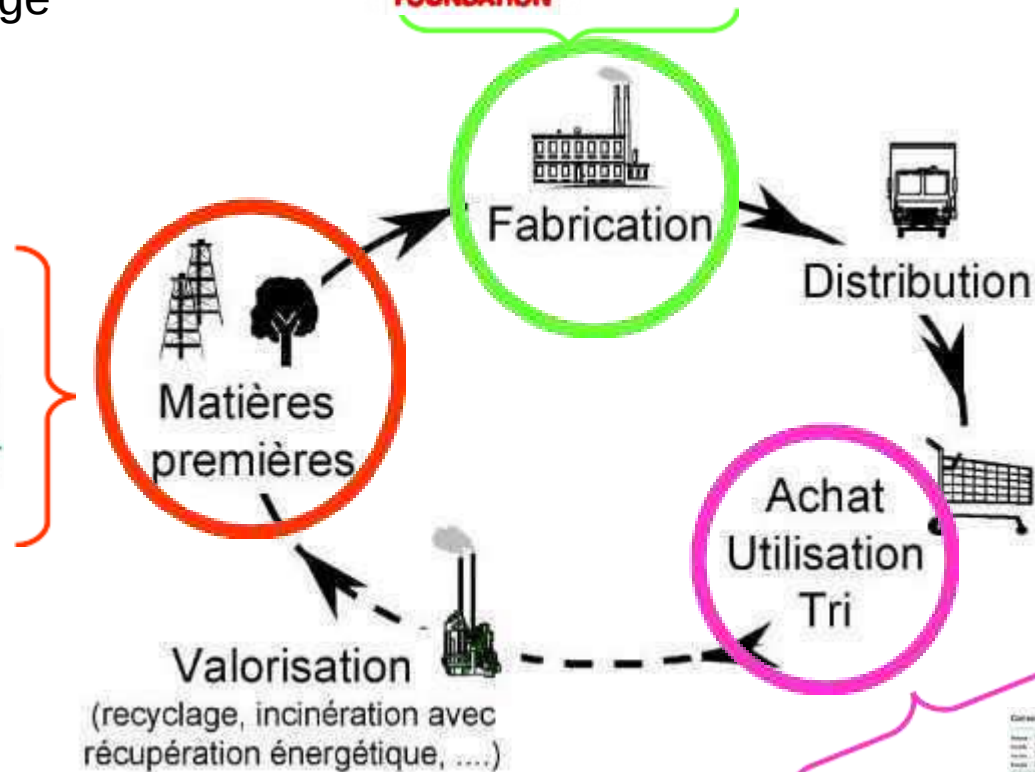

➤ Voeding

TOEPASSINGSGEBIED VAN SOMMIGE MILIEULABELS

Milieulabels die rekening houden met de volledige levenscyclus van een product.

ONDERSCHEID TUSSEN LABELS VOOR PRODUCTEN OF VOOR MANAGEMENT

PRODUCTLABELS CERTIFICEREN EEN PRODUCT

- Ze zijn gebaseerd op productnormen (ISO, NBN, enz.).
- Ze zijn niet verbonden aan een bedrijf.

MANAGEMENTLABELS

- Ze certificeren een bedrijf (site).
- Ze zijn gekoppeld aan de werking van een bedrijf, niet aan een product.

DE MEESTE MILIEULABELS CONCENTREREN ZICH OP MILIEU- IMPACT VAN PRODUCTEN, MAAR SOMS SPELEN OOK ANDERE CRITERIA MEE.

➤ Kwaliteit

➤ Fair trade

➤ Gezondheid

TOOL: WEBSITE LABELINFO

← → ↻ labelinfo.be/nl

LABELINFO .BE

HOME WIE ZIJN WIJ? HOE WERKT LABELINFO? CONTACT VERGELIJKINGSTABELLEN NL FR

Jouw gids voor duurzaamheidslabels én duurzame producten

Filter

BIO-FAIR
VOEDING
VERPAKKINGEN
PAPIER
ONDERHOUDSPRODUCTEN
LIFESTYLE
BOUWEN
TUINBOUW
ELEKTRISCHE TOESTELLEN

106 labels

Klik op een label voor een uitgebreide beschrijving of kies een categorie in de linkerkolom.

 LABEL AGRICULTURE BIOLOGIQUE AB is een Frans label voor biologische landbouw	 LABEL ASC ASC is een internationaal label voor duurzame vis afkomstig uit aquacultuur	 LABEL BETER LEVEN Beter Leven is een Nederlands label voor dierenwelzijn	 LABEL BIOGARANTIE Biogarantie is een Belgisch label voor biologische landbouw	 LABEL COSMOS ORGANIC Cosmos Organic is een internationale standaard voor biologische cosmetica	 LABEL COSMOS NATURAL Cosmos Natural is een internationale standaard voor cosmetica
 LABEL DEMETER Demeter is een Nederlands label voor biodynamische landbouw	 LABEL EKO EKO is een Nederlands label op voedingsproducten van biologische landbouw	 LABEL ENERGIE-EFFICIENTIELABEL Label over energiezuinigheid van toestellen	 LABEL ENERGY STAR Energy Star is een label over energiezuinigheid van toestellen en pc's.	 LABEL EU BIOLABEL Het EU biolabel is een Europees label verplicht op alle biologische producten	 LABEL EU ECOLABEL EU Ecolabel is een Europees label voor ecologische producten

Deze website maakt gebruik van cookies om ervoor te zorgen dat je de beste ervaring op onze website krijgt. [Meer info](#)

OK

5. GUNNINGSCRITERIA

GUNNINGSCRITERIA (ARTIKELEN 81 EN 82 VAN DE WET VAN 17 JUNI 2016)

De opdracht wordt gegund op basis van de economisch meest voordelige offerte, bepaald door:

- ofwel de prijs,
- ofwel de kosten, met name volgens een benadering gebaseerd op de levenscyclus,
- ofwel de beste prijs-kwaliteitverhouding.

De gunningscriteria moeten:

- verband houden met het voorwerp van de opdracht,
- duidelijk omschreven en gewogen zijn,
- een objectieve vergelijking van de offertes mogelijk maken,
- voldoen aan de beginselen van gelijkheid en transparantie.

5. GUNNINGSCRITERIA

DE LEVENSCYCLUSKOST

De levenscycluskost (artikel 82 van Wet 17/06/2016 inzake overheidsopdrachten) heeft betrekking op alle of een deel van de volgende kosten in de levenscyclus van een product, dienst of werk:

1. kosten ten laste van de aanbestedende instantie of andere gebruikers, zoals:
 - a) kosten met betrekking tot aankoop
 - b) kosten in verband met het gebruik (verbruik van energie en andere hulpbronnen)
 - c) onderhoudskosten
 - d) kosten aan het einde van de levensduur (ophaal- en recyclagekosten)
2. kosten die worden toegeschreven aan externe milieueffecten die verband houden met het product, de dienst of het werk tijdens zijn levenscyclus (bv. de kosten van broeikasgasemissies).

5. GUNNINGSCRITERIA

DE BESTE PRIJS-KWALITEITVERHOUDING

De criteria kunnen betrekking hebben op:

- a) Kwaliteit, waaronder technische verdienste, esthetische en functionele kenmerken, toegankelijkheid, ontwerp voor alle gebruikers, sociale, milieu- en innovatieve kenmerken, handel en de omstandigheden waaronder deze wordt uitgevoerd.
- b) De organisatie, kwalificaties en ervaring van het personeel dat met de uitvoering van de opdracht wordt belast.
- c) De klantenservice, de technische bijstand en de leveringsvoorwaarden.

5. GUNNINGSCRITERIA – DUURZAAMHEIDSCRITERIA

Als er onzekerheid bestaat over de capaciteit van de markt om aan bepaalde eisen te voldoen, is het mogelijk om aan te geven dat voorrang zal worden gegeven aan producten met betere milieu-, sociale of ethische prestaties.

Deze prioriteit moet worden geformaliseerd door middel van een nauwkeurig, gewogen en objectief meetbaar gunningscriterium.

De gunningscriteria moeten:

- duidelijk worden vermeld in het bestek,
- verband houden met het voorwerp van de opdracht,
- objectief meetbaar en controleerbaar zijn.

OEFENING

ZOEK DE FOUTEN

Voorwerp: aankoop van een allesreiniger.

Gunningscriteria:

Prijs per liter product: (80 %).

Milieu: hoe kleiner de milieu-impact, hoe hoger de score (10%).

Conformiteit met de technische specificaties (10%).

OEFENING

ZOEK DE FOUTEN

Voorwerp: aankoop van een allesreiniger.

Gunningscriteria:

Prijs: 80 %

Milieu: 20 %

Geschatte totale waarde van het contract: 40.000,00 EUR.

→ **Zijn deze gunningscriteria goed of slecht gekozen?**

OEFENING

Offerte 1	Offerte 2
40.000,00 EUR Score : 80 punten	53.333,00 EUR Score : 60 punten
Niet-duurzame producten Score: 0 punten	Duurzame producten 20 punten
Totaal: 80 punten	Totaal: 80 punten

- Is de keuze van de gunningscriteria goed of fout?
- Bent u bereid om 13.333 euro extra te betalen voor milieuvriendelijke producten?

VERBORGEN KOSTEN: LIFE CYCLE COSTING

De Life Cycle Cost (LCC) maakt het mogelijk om de productiekosten te meten over de hele levenscyclus, van productie tot ontmanteling.

$$LCC = C_{ic} + C_{in} + C_e + C_o + C_m + C_s + C_{env} + C_d$$

- C_{ic} = aankoopprijs
- C_{in} = installatie- en opstartkosten
- C_e = energiekost
- C_o = werkingskost (arbeidskrachten, artisanaal werk)
- C_m = kost van onderhoud en reparatie
- C_{env} = milieukost
- C_d = kost ontmanteling en recyclage

LIFE CYCLE COSTING: HET MINIMUM

Om een LCC-logica te integreren, moeten we ten minste met het volgende rekening houden:

- energie,
- water,
- andere goederen voor rechtstreeks verbruik.

Soms is het zinvol om onderhoud, updates, ontmanteling ... toe te voegen.

VOORBEELD: VAATWASMACHINE

SCENARIO:

- geschatte levensduur: 10 jaar,
- prijs van het water: 5,07 euro/1000 liter,
- prijs van de electriciteit: 0,30 euro/kWh.

Wat ontbreekt er?

*Prijzen berekend op 24/02/2026

VOORBEELD: VAATWASMACHINE

SCENARIO:

- geschatte levensduur: 10 jaar,
- prijs van het water: 5,07 euro/1000 liter,
- prijs van de electriciteit: 0,30 euro/kWh.

Wat ontbreekt er?

Aankoopprijs + waterverbruik + energieverbruik + aantal keren dat de machine jaarlijks wordt gebruikt (250).

*Prijzen berekend op 24/02/2026

VOORBEELD: VAATWASMACHINE (SCENARIO 2500 CYCLI)

	BOSCH SMS4HMI02E	BOSCH SMS6TCI00E
Aankoopprijs	899,00 EUR	1 079,00 EUR
Energieverbruik	85kWh/100 cycli	54kwh/100 cycli
Energieklasse	D	A
Waterconsumptie	9,5 L/cyclus	9,5 L/cyclus
Prijs LCC	1 655,00 EUR	1 640,00 EUR
Aankoop	899,00 EUR (54%)	1079,00 EUR (67%)
Energie	637,50 EUR (38%)	405,00 EUR (25%)
Water	120,41 EUR (8%)	120,41 EUR (8%)

VOORBEELD: VAATWASMACHINE

ALTERNATIEF VOOR DE LCC

Weeg de gunningscriteria op basis van het LCC-scenario.

Gunningscriteria:

- prijs: 67 %
- energie: 25 %
- water: 8 %

LIFE CYCLE COST CALCULATOR

De Europese Commissie heeft een reeks sectorspecifieke hulpmiddelen voor levenscycluskosten ontwikkeld om het gebruik van levenscycluskosten door overheidsaankopers te vergemakkelijken.

Een berekening aan de hand van de levenscycluskosten kan u uitvoeren via deze [link](#).

CONCLUSIE

HET BESTEK LOGISCH OPBOUWEN

- **Eisen stellen door middel van technische specificaties en uitvoeringscriteria.**

Doel: 50-80% van de markt uitsluiten.

EN/OF

- **Prestaties meten aan de hand van gunningscriteria.**

Doel: van alle inschrijvers de best presterende selecteren.

6. UITVOERINGSVOORWAARDEN

Bij de keuze van de contractant wordt geen rekening gehouden met de uitvoeringsvoorwaarden van het contract.

MAAR alle uitvoeringsvoorwaarden moeten door de producent gerespecteerd worden.

Pas op voor al te strikte voorwaarden.

6. UITVOERINGSVOORWAARDEN

UITVOERINGSVOORWAARDEN VAN DE OPDRACHT (ARTIKEL 87 VAN DE WET VAN 17 JUNI 2016)

De aanbestedende dienst kan bijzondere uitvoeringsvoorwaarden vaststellen, op voorwaarde dat deze:

- verband houden met het voorwerp van de opdracht,
- worden vermeld in de aankondiging van de opdracht of in de aanbestedingsdocumenten,
- in overeenstemming zijn met de algemene beginselen van het aanbestedingsrecht.

Deze voorwaarden kunnen sociale, milieu-, economische of innovatie gerelateerde overwegingen omvatten.

Zij vormen geen gunningscriteria en spelen geen rol bij de beoordeling van de inschrijvingen.

6. UITVOERINGSVOORWAARDEN: GOED OF SLECHT?

- Alle voedingsproducten moeten de volgende werkdag worden geleverd.
- Producten moeten worden geleverd met Euro 6-voertuigen.
- Verpakkingsafval moet worden teruggenomen (meubelleveringen).
- De leverancier moet een maand na de gunning een due diligence onderzoek doen naar de goede arbeidsomstandigheden bij zijn leveranciers. Na drie maanden moet een actieplan met corrigerende maatregelen worden voorgesteld.

OEFENING

De opdrachtnemer is verplicht milieuvriendelijke schoonmaakmiddelen te gebruiken.

Het varkensvlees moet afkomstig zijn van varkens die op stro kunnen slapen.

De opdrachtnemer mag slechts één keer per week rood vlees (rund, kalf of lam) serveren.

Alle verpakkingsmaterialen moeten biologisch afbreekbaar zijn.

6. UITVOERINGSVOORWAARDEN: SOCIAAL

Verplichting voor de contracterende onderneming om integratie- of opleidingsmaatregelen te voorzien.

Verplichting om een percentage van de opdracht uit te besteden aan een onderneming uit de sociale economie.

➤ **Juridische voorbehoud:** alleen mogelijk indien dit: verband houdt met het voorwerp van de opdracht - evenredig is - verenigbaar is met de vrijheid van ondernemerschap - duidelijk is vastgelegd in de aanbestedingsdocumenten.

Flexibiliteitsclausule: het bedrijf krijgt meer betaald als het meer opleidings- of integratie-uren levert (met een maximum).

GEBRUIK DE GEGEVENS VOOR TOEKOMSTIGE OPDRACHTEN

Vraag altijd om zoveel mogelijk statistieken over de huidige opdracht:

- gebruik
- verbruik
- feedback van gebruikers
- ...

Houd regelmatig vergaderingen met de leverancier om het contract te bespreken en van hun ervaringen te leren.

TOOL: GIDS « BUYING SOCIAL »

De Europese Commissie heeft een gids opgesteld over sociale overwegingen in overheidsopdrachten.

U kunt de gids hier raadplegen.

European Commission

OVERHEIDSOPDRACHTEN DUURZAMER MAKEN, STAP VOOR STAP

- Voorbereiding
 - Behoeftanalyse
 - Levenscyclusanalyse
 - Marktanalyse
- Bestek opstellen
- **Criteria bekijken: gunning en uitvoering**
- De geleerde lessen integreren in de volgende opdracht

**OP WELK MOMENT MOET U DENKEN
AAN DE CONTROLE VAN DE
CRITERIA?**

ALVORENS TE GUNNEN

Alle selectie-, gunnings- en uitvoeringscriteria moeten objectief controleerbaar zijn.

De controlevoorwaarden moeten in de aanbestedingsdocumenten worden gespecificeerd.

Technische, gunnings- en selectiecriteria:

- Alle criteria moeten controleerbaar zijn aan de hand van attesten, laboratoriumtests enz.

Eigen verklaringen:

- Eigen verklaringen (UEA) worden toegestaan in de selectiefase.
- Definitief bewijs wordt alleen gevraagd aan de voorlopig geselecteerde inschrijver.

Vermeld de aanvaarde bewijsstukken in het bestek.

VOORBEELD: VLOEREN

CRITERIA:

Slijtvastheid van vloerverven

Vloerbedekkingen en vloerverven moeten een zodanige slijtvastheid hebben dat het massaverlies niet meer bedraagt dan 70mg na 1000 testcycli met een belasting van 1000g en een CS10 schuurschijf in overeenstemming met de norm EN ISO 7784-2.

CONTROLE:

Producten met de EU-milieulabel voldoen aan dit criterium.

Als de producten geen EU-milieulabel hebben, moet de inschrijver de resultaten indienen van tests die zijn uitgevoerd overeenkomstig EN ISO 7784-2 of een gelijkwaardige norm.

TIJDENS DE UITVOERING

UITVOERINGSCRITERIA

- Alle criteria moeten worden gecontroleerd.
- Concentreer u op de criteria die belangrijk zijn voor uw organisatie en voer regelmatig controles uit.
- Vermijd oncontroleerbare criteria zoals goede arbeidsomstandigheden.

TIJDENS DE UITVOERING

Contract ter waarde van 26.000.000 euro per jaar met 3 percelen en een hele reeks technische specificaties (biologische producten, seizoensproducten, enz.).

Hoe organiseert u de controle?

Oplossing: uitbesteden tegen een kostprijs van 0,5% van de totale waarde van het contract.

Tijdens de uitvoering van een opdracht merkt u dat aan bepaalde voorwaarden niet wordt voldaan. Hoe reageert u?

TIJDENS DE UITVOERING VAN EEN OPDRACHT MERKT U DAT AAN BEPAALDE VOORWAARDEN NIET WORDT VOLDAAN. HOE REAGEERT U?

- 1) Sancties opleggen voor eventuele inbreuken op het bestek.
- 2) Vastgestelde inbreuken: externe controle of verzameling van bewijsmateriaal.
- 3) Overleg en verzoek tot aanpassing.
- 4) Officiële ingebrekestelling en sancties.

**EEN CONTRACT WERD GEGUND OP BASIS
VAN EEN DUURZAAM GUNNINGSCRITERIUM.**

**TIJDENS DE UITVOERING SLAAGT DE
CONTRACTANT ER NIET IN OM AAN DE
CRITERIA VAN ZIJN OFFERTE TE VOLDOEN.**

**HOE KUNT U REAGEREN? HOE KAN DIT
WORDEN VERMEDEDEN?**

CONCLUSIE

Controle is een essentiële fase in overheidsopdrachten.

Door goed na te denken over de formulering van uw criteria kunt u deze fase efficiënt en soepel laten verlopen.

Formuleer altijd de manier waarop u de controle gaat uitvoeren na de formulering van uw criteria.

TOOL: GPP TOOLKIT

De Europese Commissie heeft criteria voor duurzame overheidsopdrachten ontwikkeld om het eenvoudiger te maken deze criteria in overheidsopdrachten op te nemen.

U kunt de criteria raadplegen via deze [link](#).

European Commission

OVERHEIDSOPDRACHTEN DUURZAMER MAKEN, STAP VOOR STAP

- Voorbereiding
 - Behoeftanalyse
 - Levenscyclusanalyse
 - Marktanalyse
- Bestek opstellen
- Criteria bekijken: gunning en uitvoering
- **De geleerde lessen integreren in de volgende opdracht**

TER HERINNERING

Duurzaam aankopen is een proces waarbij slechte aankopen worden vervangen door minder slechte aankopen.

Het is een continu proces (zie het actieplan van de Vlaamse overheid)

Het is een geleidelijk proces (elektrische tractor)

Het is gebaseerd op eerdere ervaringen

OM HET PROCES TE VERBETEREN...

- 1) Raadpleeg bedrijven.
- 2) Gebruik gunningscriteria.
- 3) Leg ervaringen van gebruikers en statistieken vast.

1. RAADPLEEG BEDRIJVEN

Ze zijn deskundig op hun gebied.

Raadpleeg ze regelmatig voor:

- 1) Een beter begrip van de markt.
- 2) Nieuwe en innovatieve oplossingen.
- 3) Praktisch advies bij het uitvoeren van uw opdracht

2. GEBRUIK GUNNINGSCRITERIA

Gunningscriteria zijn het ideale instrument voor marktonderzoek (zie de slides over marktonderzoek).

Ze kunnen gebruikt worden om uw visie op de toekomst uit te drukken.

Geef aan wat voor u belangrijk is in de gunningscriteria (zelfs als niemand hieraan kan voldoen).

Dit moedigt bedrijven aan om na te denken en te innoveren.

3. GEBRUIKERSERVARINGEN EN STATISTIEKEN VASTLEGGEN

- 1) Vraag naar statistieken over uw gebruik.
- 2) Vraag naar oplossingen, advies, ... voor de uitvoering van uw contract.
Wees flexibel en durf opdrachten aan te passen → de schoonmaakkploeg krijgt een extra taak voor het opsporen van lekken.
- 3) Voer enquêtes uit of vraag de contractant om een enquête uit te voeren aan het einde van het contract.

EVALUATIE

ALGEMENE CONCLUSIE

ALGEMENE CONCLUSIE

De wetgeving inzake overheidsopdrachten biedt een duidelijk juridisch kader voor de integratie van milieu- en sociale overwegingen.

Deze integratie moet echter gebeuren met strikte inachtneming van de beginselen van gelijke behandeling, non-discriminatie, transparantie en evenredigheid.

Het succes van een duurzaam beleid voor overheidsopdrachten is gebaseerd op:

- een grondige voorafgaande analyse van de behoeften,
- voldoende kennis van de markt,
- een juridisch waterdichte formulering van de criteria,
- een effectieve controle tijdens de uitvoering.

ALGEMENE CONCLUSIE

Kies uw prioriteiten. Het is onmogelijk om alle duurzaamheidscriteria in alle specificaties op te nemen.

Het is een proces waarbij geleidelijk strengere criteria moeten worden ingevoerd. Het doel is om 50-80% van de markt de toegang te ontfeggen omdat deze niet voldoen aan uw kwaliteitseisen.

Een goede analyse van de behoeften en de markt is erg belangrijk.

De formulering van de criteria moet goed gekozen zijn, zodat de audit soepel kan verlopen.

Er zijn veel hulpmiddelen beschikbaar: helpdesk, GPP-toolbox, opleiding ...

TOOL: WEBSITE LEEFMILIEU BRUSSEL

Dit tabblad vindt u onderaan de pagina.

→ Hier vindt u onze opleidingen, standaardbestekken en andere hulpmiddelen voor duurzame overheidsopdrachten.

Nuttige links

- [Opleidingen in duurzame overheidsopdrachten](#)
- [Gratis helpdesk voor duurzame overheidsopdrachten](#)
- [Modelbestekken, clauses en nuttige documenten voor duurzame overheidsopdrachten](#)
- [Duurzame aankoopcentrales in Brussel](#)

TOOL: NEWSLETTER LEEFMILIEU BRUSSEL

U kunt zich inschrijven op de nieuwsbrief indien u de agenda van de komende opleidingen wenst te ontvangen.

Nieuwsbrief

Abonneer u op de nieuwsbrief in verband met overheidsopdrachten, blijf op de hoogte van de laatste ontwikkelingen en ontdek andere getuigenissen.

Duurzame overheidsaankopen

Geslacht *

- Selecteren - ▾

Voornaam *

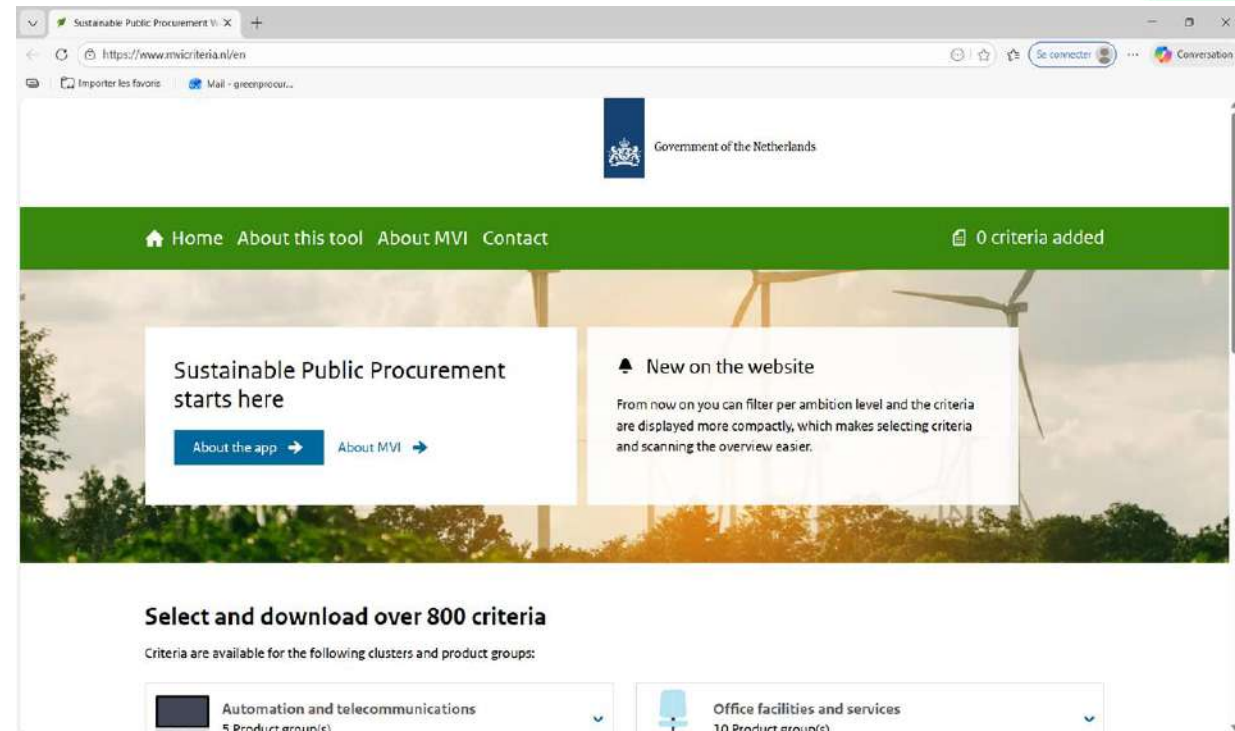
Achternaam *

E-mail *

Abonneer je op deze nieuwsbrief

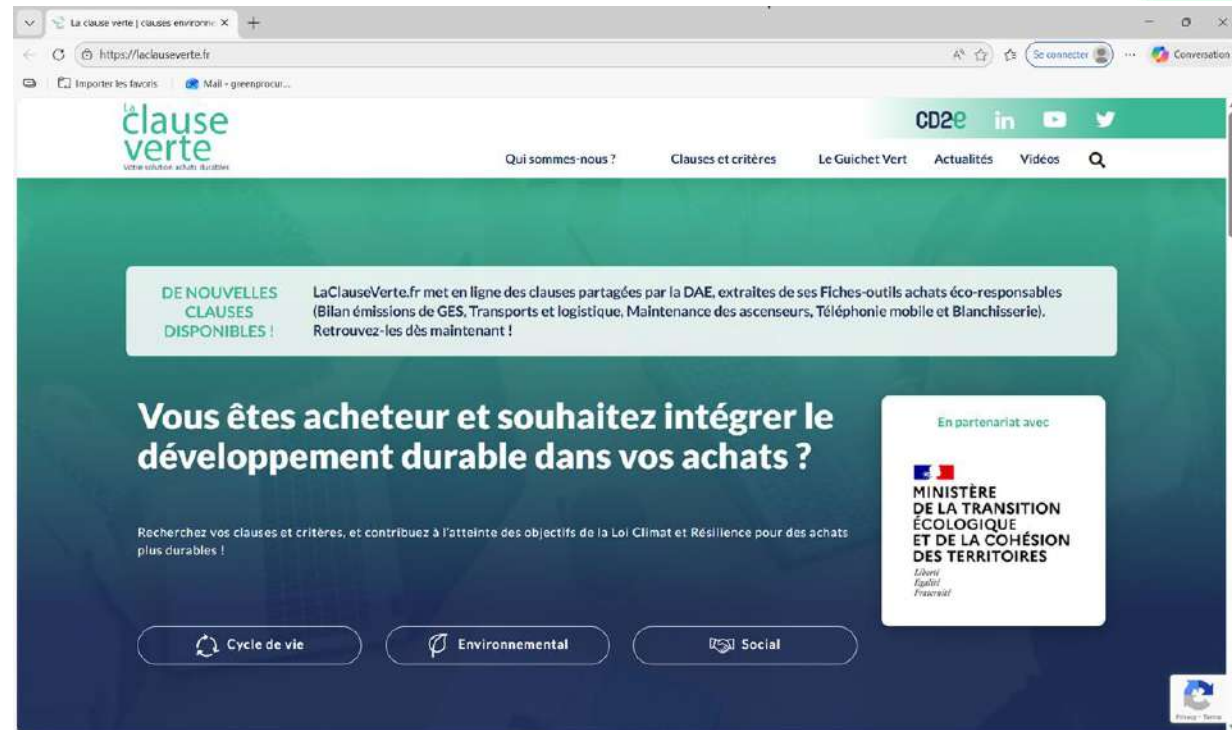
TOOL: WEBSITE NEDERLANDSE REGERING

De site <https://www.mvicriteria.nl/nl> is een online tool van de Nederlandse overheid voor duurzaam overheidsaankopen (Sustainable Public Procurement).

TOOL ONTWIKKELD IN FRANKRIJK

<https://laclauseverte.fr/>
is een online
samenwerkingsinstrument,
ontwikkeld en beheerd door het
CD2E (Centre de déploiement de
l'éco-transition dans les entreprises
et les territoires), een Franse
organisatie die zich inzet voor de
grootschalige implementatie van
goede praktijken op het gebied van
duurzame overheidsopdrachten.

AGENDA VAN DE OPLEIDINGEN

DATUM	TITEL
16 maart	Uw strategie voor duurzame overheidsopdrachten: Leefmilieu Brussel begeleidt u
30 maart	Eéndaagse introductie tot de basisprincipes van duurzame overheidsopdrachten (FR)
21 april 2026	Online opleiding: Good Food in kantines
12 mei 2026	Opleiding « Overheidsopdrachten voor werken »
18 mei (PM)	Opleiding over de circulaire economie (halve dag)
8 juni (AM)	Opleiding over het potentieel van overheidsopdrachten om kosten te verlagen en duurzaamheidsdoelstellingen te halen (halve dag)
15 september (AM)	Textiel
29 september (AM)	Voeding
8 oktober	Meet your buyer
20 oktober	Eéndaagse introductie tot de basisprincipes van duurzame overheidsopdrachten (NL)
10 november	Thematische opleiding rond ICT

ANDERE TOOLS

- [Mededeling](#) van de Europese Commissie van 7 juni 2021 - Richtsnoeren inzake innovatiegericht aanbesteden
- [Mededeling](#) van de Europese Commissie over instrumenten ter bestrijding van collusie bij overheidsopdrachten en over richtsnoeren voor de toepassing van de desbetreffende uitsluitingsgrond 2021/C 91/01
- [Brudalex 2.0](#)
- [Definitie 'Sustainable development'](#)
- [Definitie 'Green public procurement'](#)
- [Definitie sociale economie](#)
- [Ratio duurzame overheidsopdrachten en BBP](#)
- [Buying Social](#)
- [Buying for social impact](#) - Good practice from around the EU
- [Public procurement for a circular economy - Good practice and guidance](#)
- [Buying Green Handbook](#)
- [LCC calculator \(EC\)](#)
- [Federale strategie](#)

ANDERE TOOLS

- [Shifting Economy](#)
- [GPP toolkit](#)
- [Site Leefmilieu Brussel](#)
- [Service public de Wallonie](#)
- [Pianoo](#)
- [Infolabel](#)
- [Gids voor duurzame aankopen](#)
- [SAW-B](#)
- [Sociale economie Vlaanderen](#)
- [Annuaire économie sociale Wallonie](#)
- Actiris (helpdesk sociale clausules):
 - ndepremare@actiris.be
 - jvandermaarel@actiris.be

1. HET WOORD IS AAN U

Wat vond u interessant aan de opleiding? Wat zou er verbeterd kunnen worden?

Hoe denkt u uw aankopen concreet te organiseren na afloop van deze opleiding?

VRAGEN?

BEDANKT VOOR UW AANDACHT!

Contact helpdesk MPD:

greenprocurement@environnement.brussels

shifting
economy.brussels

ENSEMBLE, VERS L'ÉCONOMIE DE DEMAIN
SAMEN OP WEG NAAR DE ECONOMIE VAN MORGEN

GC4
BRUSSELS
2030

bruxelles
environnement
leefmilieu
brussel
.brussels

BRUSSEL ECONOMIE EN WERKGELEGENHEID
BRUXELLES ÉCONOMIE ET EMPLOI
GEWESTELIJKE OVERHEIDSDIENST BRUSSEL
SERVICE PUBLIC RÉGIONAL DE BRUXELLES

hub
.brussels
our business is to help yours

innoviris
.brussels
we fund your future